

7. Избранные латинские надписи по социально-экономической истории ранней Римской Империи. Подбор, перевод и комментарий Е. М. Штаерман // ВДИ. – 1955. – № 2. – С. 219-260.
8. Duncan-Jones Richard. The Purpose and Organisation of the Alimenta / Richard Duncan-Jones // Papers of the British School at Rome. – 1964 – Vol. 32. – P. 123-146.
9. Garnsey Peter. Trajan's Alimenta: Some Problems / Peter Garnsey // Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. – 1968 – Bd. 17. – P. 367-381.
10. Mommsen T. Die italische Bodentheilung und die Alimentartafeln / T. Mommsen // Gesammelte Schriften fünfter band: Historische Schriften. Zweiter Band. – Berlin: Weidmannsche Buchhaltung, 1908. – S. 123-145.
11. CIL. Vol. II: Inscriptiones Hispaniae Latinae. Berolini, 1869. 780 p.
12. CIL. Vol. VIII. Pars II: Inscriptiones Africae Latinae. Berolini, 1881. P. 715-1141.

Скорочення. Dig. – Digestae Justiniani Augusti. Columella. De r. r. – Columella L. Iunius Moderatus. De Re Rustica. Liv. – Livius Titus. Ab Urbe condita.

Сайко М. Н. Кредитные документы императорского алиментарного фонда в Древнем Риме (“Tabula Baebianorum”)

В статье проанализированы ипотечные договоры, зафиксированные на бронзовых досках, найденных в италийском регионе Беневент и получившие в науке название “Tabula Baebianorum”. Это договоры, заключенные между управлением императорского алиментарного фонда в Лации, Кампании и Самнии и землевладельцами округа Беневент о предоставлении займа под залог земельных владений. Денежные средства полученные по процентным выплатам шли на содержание сирот и свободнорожденных детей неимущих родителей до их совершеннолетия.

Ключевые слова: Древний Рим, ипотечный договор, алиментарный фонд, “Tabula Baebianorum”.

Sayko M. M. Loan documentation of imperial alimentary fund in the Ancient Rome (“Tabula Baebianorum”)

The mortgage contracts engraved on the bronze plaques found in the Italian region Beneventum and called Tabula “Baebianorum” are in the focus of investigation of the present paper. These are the agreements between authorities of the Imperial alimentary fund in Latium, Campania and Samnium and land owners of Beneventum about granting loans on land lending. Money got on interest payments were directed towards orphans and poor parents free-born children support till their adulthood.

Keywords: Ancient Rome, mortgage contract, alimentary fund, Tabula “Baebianorum”.

УДК 94:327

В. Г. Ціватий

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ І ДИПЛОМАТИЧНА ПРАКТИКА ДОБИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ (XVI–XVIII ст.)

У статті аналізується зовнішня політика і дипломатична практика європейських держав від доби раннього Нового часу до сьогодення. Особливу увагу приділено інституціональному розвитку дипломатичних служб, дипломатичного інструментарію, нормам протоколу, етикету і церемоніалу провідних держав Європи і України. Визначено напрями еволюції теорії та практики дипломатії в історичній ретроспективі. Особливу увагу приділено українським нормам протоколу, етикету та церемоніалу в контексті інституціонального розвитку держави та українського державотворення. Визначено напрями розвитку інститутів дипломатії в різні історичні епохи як надбання історико-культурної спадщини Європи і України.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, протокол, етикет, церемоніал, дипломатична практика, Європа, Україна.

Для доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики, дипломатичної практики і дипломатичних служб держав європейського простору. Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме – використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних системах і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, загрози, стимули, стратегії та варіанти вибору і, відповідно, як вони впливають на функціонування систем міжнародних відносин упродовж тривалого історичного періоду [1; 2; 3; 4, с. 268–274].

Поняття “інституціоналізація” активно використовують політологи, правознавці, філософи, культурологи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань.

У сучасній українській і зарубіжній історіографії зазначені питання не були об'єктом спеціального дослідження. У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той же час, необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти, не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методи пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін. Саме в період раннього Нового часу створюються нові інститути дипломатії, нові механізми міждержавних відносин та технології переговорного процесу, норми протоколу, етикету та церемоніалу, теоретично обґрунтовується та практично розробляється новий дипломатичний інструментарій.

Особливий інтерес у дипломатичній спадщині XVI-XVIII століть викликає питання інституційного розвитку української дипломатичної практики, норм протоколу, етикету і церемоніалу, які формувалися на початковому етапі становлення європейської системи держав, тобто за доби раннього Нового часу. У цей час середньовічна мапа Європи піддається суттєвим змінам. Головним напрямом державно-правових та інституціональних процесів на Європейському континенті став напрям політичної централізації, як найбільш оптимальний, історично виправданий та об'єктивно обумовлений.

Українські землі в XVI-XVIII століттях теж були інтегровані в цей загальноєвропейський процес, хоча і в своєрідній формі. Бо вони, роздроблені та ослаблені золотоординським ігом стали об'єктом експансії та опинилися в складі різних держав – Польщі, Литви, Угорщини, Молдавії, Московського князівства, Кримського ханства, Туреччини та ін. У цей період, кінець XV – середина XVI століть, більшість українських земель знаходилась у складі Великого князівства Литовського й Корони Польської, які аж до самої Люблінської унії (1569 р.) становили два інституційно самостійних політичних організми і зберігали свою державну окремішність.

Таким чином, у XVI столітті українські землі втратили національну єдність, але продовжували бути важливим елементом інституціонального розвитку європейської зовнішньої політики і дипломатії, хоча і в складі інших держав.

У XVI-XVIII столітті в історії України відбулося чимало важливих історичних подій. Складні зовнішньополітичні й внутрішні умови негативно впливали на соціально-економічний, політичний, інституціональний, правовий і культурний розвиток українських земель, але спинити його не могли. Це проблемне питання, але безумовно одне – що Україна доби раннього Нового часу розвивалася під благодатним впливом загальноєвропейської політичної, інституціональної та правової культури. Широкого розвитку в XVI-XVIII століттях отримала дипломатія як засіб міжнародної політики. Адже саме ця інституція мала своє спеціальне призначення – здійснення зовнішньої політики держави мирними засобами.

У політичному розмаїтті Європи з'явилася нова постать – молоде Московське князівство, а на перетині між Заходом і Сходом, західноєвропейської та східноєвропейської зовнішньої політики та дипломатії – українські землі, частина яких перебувала у складі Польсько-Литовської держави. Про це з певністю свідчать дипломатичні документи XVI-XVIII століть [5, арк. 89-90 зв.; 6, арк. 3, 27 зв.].

Зупинимось, першочергово, саме на характеристиці польсько-литовської дипломатичної практики та елементах дипломатичного протоколу. Оскільки цей процес не залишив осторонь українські землі й вплинув у майбутньому на формування української дипломатичної служби. Саме польські та литовські посольства прибували до Московської держави все частіше за інших, адже відносини між найближчими сусідами були, як правило, напруженими і треба було обговорити багато нагальних проблем – питання війни і миру, обміну полоненими, розмежування прикордонних земель тощо. Проте польські дипломати в XVI столітті були ще відносно рідкими гостями в Москві, частіше приїздили литовські діячі. До Люблінської унії (1569 р.) і деякий час після її заключення Велике князівство Литовське зберігало політичну самостійність, мало своє військо, свою "раду". Згідно з давньою традицією, саме воно підтримувало дипломатичні зв'язки з Московською державою. Гінці між Москвою і Вільно снували безперервно, і не рідше одного разу в два-три роки сторони обмінювалися посольствами [7, арк. 266]. За доби раннього Нового часу європейські государі оволоділи новими формами і методами дипломатичних стосунків у міждержавних відносинах ери постійних посольств і постійної дипломатії [8, с. 279-285]. У середині XVI сторіччя новий спосіб дипломатичного представництва затвердився в більшості європейських держав, що, однак, не виключало і одноразові надзвичайні посольства, які направлялися в особливо важливо випадках.

Поряд із змінами в політичній, соціально-економічній, культурній сферах, формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики і дипломатії європейських держав. Дипломатична практика і дипломатичні служби європейських держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади. У минулому монархи задовольнялися тим, що відкликали своїх послів, тільки-но їхня місія закінчувалась. У XV столітті Венеція була єдиною державою, що підтримувала мережу постійних посольств за кордоном; згодом її приклад наслідували – папа, заснувавши папські нунціатури, і решта італійських міст. Суверенні володарі десь із 1500 року потроху стали усвідомлювати, що однією із ознак їх статусу й незалежності є можливість призначення постійних закордонних посольств. До того ж вони стали цінувати вплив до їх держав, і перш за все до королівських дворів – політичної інтелігенції [9, с. 223-229; 10, с. 136-139].

Першим серед них був Фердинанд Арагонський, що мав своє посольство при дворі св. Якова з 1487 року; спершу його очолював доктор Родріго Гондесальві де Пуєбло, а згодом – Катерина Арагонська, принцеса Велська і донька короля. Французькому королю Францискові I звичайно приписують заснування першої організованої королівської дипломатичної служби, з 1526 року він мав послів навіть у османській Порті. Невдовзі *corps diplomatique*, дипломатичний корпус, з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці [11, с. 540-541].

Живучи за умов певної небезпеки, дипломати швидко виробили необхідні правила імунітету, взаємодії, екстериторіальності, складання вірчих грамот і прецеденту. 1515 року папа звелів, щоб нунцій був за дуаена дипломатичного корпусу, що імперський посол повинен бути вищий від своїх колег, а решта послів мають поділятися на ранги, залежно від того, коли їхня країна визнала християнство як державну релігію. На практиці цей розпорядок не діяв, бо Карл V ставив іспанських послів вище за імперських і, як “найкатоличніший” король Іспанії, відмовився визнати вищість французьких послів над іспанськими. Почалася сварка, іспанські та французькі послі твердо обстоювали свої переконання майже двісті років. Одного разу в Гаазі (1661р.), коли почети французького та іспанського послів зіткнулися на вузькій вулиці, дипломати цілісінький день простояли, не рушаючи з місця, аж поки міська рада наказала розібрати огорожу, щоб послі могли розминутись як рівня один одному.

Московити теж прискіпливо дотримувались форми. Цареві послі мали звичай вимагати статусу вищого навіть за статус імператорських придворних. У Варшаві один московський посол з'явився у двох шапках – одну він мав знімати для звичайного вітання з польським королем, а другу – залишати на голові, дотримуючись інструкції Кремля [12, с. 141-151].

Ця нова дипломатична практика виникала, обособлювалася та оформлювалася в інституції на тлі світового багатівікового дипломатичного досвіду, що стало передавався від формації до формації, від держави до держави. Саме дипломатія раннього Нового часу цілком відповідала об'єктивним потребам історичного процесу, а Італія по праву вважається країною-фундатором постійної дипломатії. Постійна дипломатична служба набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Так, із 1510-х років – у Папській державі, із 1520-х – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. До середини XVI століття це вже стало європейською традицією.

Саме в цей період в Європі відбувається інституціональний процес формування і розвитку норм церемоніалу, етикету та елементів протоколу, порядок поведінки за кордоном власних дипломатів кожної з держав, норми спілкування з іноземними послами. Усі обставини, які оточували послів з того моменту, як вони перетинали кордон були пристосовані до виразу певних політичних ідей. Кількість і якість наданого продовольства, посольського подвір'я, місце і церемоніал аудієнції, одяг придворних, асортимент посуду на урочистому обіді та інше – все аж до кольору воскової печатки на грамотах, більш-менш було пов'язано з ідеологією держави з її місцем у системі міжнародних відносин епохи, з конкретною політичною ситуацією.

Ті ж ідеї, але в стислій формі, визначали й поведінку представників держави за кордоном. У сукупності ці правила-норми, які регулювали всю зовнішню сторону дипломатичних зв'язків, складали посольські звичаї тієї чи іншої держави. Виключенням не стала і Польсько-Литовська держава в цілому, і українські землі, зокрема. Саме дипломати повинні були відстоювати прийняті норми посольського звичаю. За дрібницями етикету та елементів дипломатичного протоколу поставали питання політики держави, її ідеології, престижу верховної влади та інституцій.

Отже, норми посольського звичаю кожної держави формувалися в конкретних історичних умовах, а сам інституціональний процес норм протоколу, церемоніалу й етикету відбувався на загальноєвропейському рівні.

Нові умови, новий статус багатьох держав вимагали нового дипломатичного інструментарію, нових методів і форм державної обрядності, у тому числі й дипломатичної. На формування посольського звичаю, елементів дипломатичного протоколу, відповідних інституцій європейських держав мало вплив співвідношення західноєвропейських, східних і візантійських звичаїв [13; 14; 15, с. 296-299].

Широкого вжитку в посольському звичаї XVI-XVIII століть набуло питання про порядок обміну візітами, про послідовність відправки своїх посольств і прийому іноземних. Тут рівновага повинна була бути сталою, і сторони пильно стежили, щоб дипломатичний маятник коливався з однаковою амплітудою. У загальних рисах церемоніал, елементи дипломатичного протоколу зустрічі були однаковими в усіх європейських державах. Але в литовсько-руській дипломатичній практиці особливо великого значення мало саме місце зустрічі.

Середньовічне та ранньобуржуазне право, у тому числі й міжнародне, не знало абстрактних категорій – його суб'єктами були не поняття, а індивіди. У дипломатичному протоколі раннього Нового і Нового часу держава персоніфікується з її главою – це загальноприйнята умовність. Якщо монарх був уособленням держави, то посол, у свою чергу – втіленням монарха (“друге я” – “alter ego”). Саме в середовищі послів поступово формувалися уявлення про міжнародне право, про місце їх господарів-державців серед монархів Східної, Центральної та Західної Європи, про правила, протокольні норми, якими регулювалась підтримка статусу і авторитетності держави в дипломатичних відносинах.

Можливо, що найбільш важливим з цих правил – був саме принцип ієрархії, згідно з яким відносини повинні здійснюватися суворо на відповідних одне одному рівнях влади. Так, у литовсько-руській дипломатичній практиці великий князь литовський міг вступати в контакт виключно з самим царем; королівська Рада (“пани радні”) – з боярською Думою; віленський єпископ – з митрополитом тощо. У XVI-XVIII століттях зазвичай у дипломатичній практиці вже використовувалася норма, за якою покарання дипломата могло бути здійснене лише від уряду тієї держави, яка його надіслала. Таким чином,

дипломатична практика підкорялась відомій нормі міжнародного права, яку сформулював нідерландський юрист XVI століття Гуго Гроцій, а саме – екстериторіальність посла і його свити.

Нові моделі суспільної та державної поведінки, жести, погляди на взаємовідносини з рівними та залежними особами тощо, які закріпилися в рицарському кодексі слова наприкінці Середньовіччя, поступово проникають і в інші верстви суспільства раннього Нового часу. Сформувався особливий тип суспільних взаємовідносин, які є характерними для європейського суспільства і по теперішній час. Сьогодні, незважаючи на значні зміни у цій сфері, яскравою характерною рисою європейської цивілізації є традиції та інституції, успадковані від куртуазного спілкування, як суспільної інституції.

У цю історичну епоху доблесть і доброчесність полягали не в тому, щоб бути людиною високоморальною, гармонійною, по – своєму унікальною і несхожою на інших, але, навпаки, у тому, щоб відповідати жорстким зразкам, стандартам, авторитетам, підпорядковувати свою індивідуальність типовому, а особисту поведінку – суворим правилам звичаїв та етикету, які ставали все більш формалізованими. Однією із особливостей даного етапу розвитку політики і культури, який спричинив значні зміни в нормах поведінки людей, стало те, що ця культура передбачала не просто добру матеріальну основу життя панівного класу, але багатство й розкіш як умови розкішного життя двору.

Відповіддю на унормування соціальних і суспільно-політичних потреб став етикет, який зорганізовував поведінку придворних таким чином, щоб додати величі царствующій особі та утвердити придворну ієрархію. Саме поняття “етикет” означало суворо встановлений порядок і форми поводження при дворі монарха. Уперше це слово було використане в цьому значенні на одному з пишних та вишуканих прийомів у короля Людовика XIV, де гостям були запропоновані картки з переліком правил поведінки. Від французької назви картки – “етикетка” і походить саме поняття “етикет”. Призначення етикету обмежувалося вузьким колом людей, які належали до вищого стану суспільства, і за межі цього стану не виходило. Етикет визначав певною мірою стандарти і канони не лише поведінки, але й всього образу життя дворянства, зводячи його до “спільного знаменника”: необхідно було “поводити себе як усі”, і “жити як усі”, і “щоб все було як у всіх”.

Елементи протокольних норм і етикету починають формуватися у класичному вигляді на межі Середньовіччя та раннього Нового часу. Більшість дослідників відносять виникнення етикету як унормованої системи, що склалася, саме до цього часу. Найбільш цікавими і важливими в цьому плані являються – класичний етап середньовіччя – XI-XV ст. і ранній Новий час кінця XV – кінця XVIII ст.

Середньовічне суспільство Західної Європи було жорстко ієрархізовано. Суспільна свідомість тієї епохи представляла його, як таке, що складалося з трьох розрядів – “молячихся, воюючих і працюючих”. Але поступово клас феодалів став розширюватися за рахунок незначних воїнів (рицарів). До XI ст. в Західній Європі сформувався особливий стан – рицарство, яке в XII-XV ст. досягло свого розквіту. Самі рицарі вважали себе “цвітом світу”, вищим станом суспільства, який створив свій образ життя, свій кодекс моралі і норю. Вони сформували особливі норми й цінності, які дозволили їм відокремитись від неблагородних, простолудинів. XIV-XV ст. називають століттям рицарства, і для цього, дійсно є всі підстави, оскільки в цей час рицарство остаточно оформлюється як особливий стан, як певний образ способу життя і, нарешті, як певний менталітет і культура. Саме в цей період Середньовіччя остаточно усталюється в суспільній свідомості образ ідеального рицаря і кодекс рицарської честі. Ідеалом поведінки і способу життя стає максимальне наближення до цього особистісного взірця.

Протягом наступних сторіч – XV-XVII ст. – відбувся процес непохитної формалізації, інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики і елементів дипломатичного протоколу в усіх державах Європи, наближаючи його до церемоніалу, дипломатичного протоколу і етикету Нового часу (XIX століття), Віденського конгресу (1814-1815 рр.)

Інституціоналізація – це перетворення будь-якого політичного явища (зокрема зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівней влади і іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, протокол, етикет, церемоніал тощо).

Роз’єднаність українських земель, відсутність політичного центру, важкий іноземний гніт, спустошливі турецько-татарські навали – усе це гальмувало як розвиток продуктивних сил, так і становлення української політичної та правової культури. Але незважаючи на складні соціально-політичні умови, в яких розвивалася українська політична і правова культура, її подальший поступ не міг зупинитися. Українські землі поступово інтегрувалися в європейську систему міжнародних відносин, яка формувалася в добу раннього Нового часу. Україна продовжувала розвиватися, поєднуючи в собі кращі традиції минулого та тогочасні досягнення європейських держав, і, зокрема, у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії. Уже в XV-XVI століттях назва “Україна” фігурує в багатьох офіційних документах, у мемуарах, художніх творах, народних думах та піснях.

У розвиток українських дипломатичних традицій та протокольної практики XVI-XVIII століть вагомий вклад внесли – козацька дипломатія, дипломатія Дмитра Вишневецького, дипломатія Богдана Хмельницького. Козацька дипломатична служба була достатньо відомою у всій Європі. Її представників приймали при дворах європейських монархів. Доба Гетьманату залишила в спадок Україні надбання дипломатії Івана Виговського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика [16; 17].

Дипломатична діяльність Пилипа Орлика мала не скільки практичні, а стільки – ідеологічні результати. Саме завдяки його безперестанній боротьбі за незалежність України, розроблена ним державна конституція “Конституція прав і свобод Запорізького війська”, сприяла тому, що в тогочасній Європі було сформовано

погляди в пересічних громадян, що незалежна Україна потрібна Європі як противага міцніючій Російській імперії, що виникла на базі Московського царства [18, с. 333-339].

За наступних гетьманів – Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського та правління Малоросійської колегії Україна поступово перетворилася на провінцію Російської імперії і знаходилася під впливом її дипломатичної практики та протоколу.

Набуваючи дедалі більше національних рис, політична і правова культура України доби раннього Нового часу значно вплинула на подальший розвиток української державності, інституцій, правової системи та національної культури.

Величезним досягненням XVI-XVIII століть було формування політичних поглядів про те, що Козацька держава, Гетьманщина стали духовними спадкоємцями Київської Русі. Вони наполегливо зміцнювали наснагу державницько-національної свідомості, яка витримавши нелегкі випробування у XVIII, перейшла у XIX століття.

Отже, і в Західній, і в Східно-Центральній Європі дипломатичні засоби застосовувалися як правило одні й ті ж, у всякому разі подібні, хоча, звичайно, існували і розбіжності, обумовлені особливостями історичного розвитку держав, національними звичаями і характером міжнародних відносин західноєвропейського і східно-центральноевропейського регіонів. Дипломатична практика, норми протоколу і етикету, церемоніал та посольський звичай не залишалися незмінними та стійкими, вони постійно оновлювалися, сприятливо реагуючи на зміни в міжнародному житті Європи і на особливості розвитку суспільства. Протягом XVI-XVIII століть йшов процес непохитної інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики, дипломатичного протоколу та церемоніалу.

Українська дипломатія та елементи дипломатичного протоколу (посольства, дипломатичне листування, дипломатичний церемоніал) активно застосовувалися в XVI-XVIII століттях і свідчили про Україну, як європейську державу, яка активно боролася за свою незалежність, за своє місце в сім'ї європейських народів.

Процес інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії охопив усі держави Європи, і отримав своє інституційне завершення в рішеннях Віденського конгресу (1814-1815 рр.). З першої чверті XIX століття починається новий етап в історії європейської дипломатії. Для України ж, протягом другої половини XVIII і до 1917 року тривав процес творення “української духовної республіки” – розвитку духовної та політико-правової культури (література, мистецтво, періодика, виникнення науково-просвітницьких та політичних угруповань, партій, товариств, створення національного шкільництва).

Отже, усе вищевикладене переконує нас у тому, що ті традиції, які склалися віками, зберігають свою силу та привабливість і в наш час. Але одночасно і становить проблеми, які потребують нагального вирішення: багато архівних матеріалів як в Україні, так і за рубежом чекають на своїх дослідників саме з питань вивчення європейської та української дипломатичної спадщини.

Джерела та література

1. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М.: КДУ, 2011. – 600 с.
2. Ивонин Ю.Е. У истоков европейской дипломатии нового времени / Ю.Е. Ивонин. – Минск: Изд-во “Университетское”, 1984. – 160 с.
3. Цатурова С.К. Формирование института государственной службы во Франции XIII-XV веков / С.К. Цатурова. – М.: Наука, 2012. – 638с.
4. Циватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: “ДЕМІД”, 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
5. Российский Государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф.123. – Д.10. – Л.89-90 об.
6. Российский Государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф.53. – Д.1. – Л.3, 27 об.
7. Российский Государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф.79. – Д.15. – Л.266.
8. Циватий В.Г. Дипломатический инструментарий Никколо Макиавелли и институты европейской дипломатии раннего Нового времени (XVI-XVIII вв.) / Циватий Вячеслав Григорьевич // Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны. Сборник научных статей / отв. ред. М.А. Юсим. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2013. – С. 271-285.
9. Двор монарха в средневековой Европе: явления, модель, среда / под ред. Н.А. Хачатурян. – М.-СПб.: Алетей, 2001. – Вып. 1. – 352 с.
10. Королевский двор в политической культуре средневековой Европы: Теория. Символика. Церемониал / отв. ред. Н.А. Хачатурян. – М.: Наука, 2004. – 544 с.
11. Дейвис Норман. Европа: Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ.: П. Таращук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000. – 1464 с., іл.
12. Циватий В.Г. Дипломатический инструментарий Н.Макиавелли и институционализация дипломатической деятельности западноевропейских государств раннего Нового времени / В.Г. Циватий // Перечитывая Макиавелли: у истоков современной науки. Материалы международной научно-практической конференции (26-27 сентября 2012 года)– М.: Институт всеобщей истории РАН, 2012. – С. 141-151.
13. Шевчук В.О. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення / В.О. Шевчук. – К.: Абрис, 1995. – 392с.
14. Gierowski J.A. Historia Polski, 1505-1864 / Jozef Andrzej Gierowski. – Warszawa, 1984. – 320 p.
15. Nordmann C. La montée de la puissance européenne (1492-1661) / Claude Nordmann. – Paris: Presses universitaires de France, 1974. – 325 p.
16. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи: українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. / Тарас Чухліб. – К.: Арістей, 2005. – 2-ге вид. – 640 с.

17. Шевчук В.О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст.: У 2-х книгах. / Валерій Шевчук. – К.: Грамота, 2007. – Книга 1. – 720 с.
18. Чухліб Т.В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Тарас Чухліб. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 3-те вид. – 616 с.

Циватый В. Г. Европейские и украинские институции и дипломатическая практика раннего Нового времени (XVI-XVIII вв.)

В статье анализируется внешняя политика и дипломатическая практика европейских государств от раннего Нового времени до современности. Особенное внимание уделено институциональному развитию дипломатических служб, дипломатическому инструментарию, нормам протокола, этикета и церемониала ведущих государств Европы и Украины. Определены направления эволюции теории и практики дипломатии в исторической ретроспективе. Особенное внимание уделяется украинским нормам протокола, этикета и церемониала в контексте институционального развития государства и украинского государственного строительства. Определены направления развития институтов дипломатии в различные исторические эпохи как достояние историко-культурного наследия Европы и Украины.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, институционализация, протокол, этикет, церемониал, дипломатическая практика, Европа, Украина.

Tsivatyi V. G. European and Ukrainian institutions and diplomatic practice of Early Time of the Modern Period (XVI-XVIII centuries)

The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states of the early time of the Modern period. Particular attention is given to the institutional development of the diplomatic services, the diplomatic tools, the rules of the protocol and etiquette of the main States of the Europe and of Ukraine. There is directed of the evolution of the theory and practice of diplomacy in historical retrospective. Particular attention is paid to Ukrainian standards protocol, etiquette and ceremony in the context of the institutional development of the State and the building of Ukraine. The directions of development of the institutions of diplomacy in different historical periods as the heritage of historical and cultural heritage of the Europe and Ukraine.

Keywords: foreign policy, diplomacy, institutionalization, protocol, etiquette, ceremonial, diplomatic practice, Europe, Ukraine.

УДК 94 (4) (44) (470-571) "XVIII/XIX"

Ж. М. Іщенко

ДУНАЙСЬКІ КНЯЗІВСТВА – ОБ’ЄКТ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЇ ТА ФРАНЦІЇ (КІН. XVIII – ПОЧАТОК XIX ст.)

Аналізуються особливості та наслідки франко-російського протистояння на теренах Дунайських князівств наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Автором обстоюється думка, що стратегічна роль Молдавії і Валахії для Російської імперії визначалася бажанням послабити Оттоманську Порту, закріпитися у гирлі Дунаю та на Балканах. Своєю чергою, геополітичні інтереси Франції мотивувалися необхідністю утримання Росії в таборі своїх союзників і намаганням поширити власний вплив на турецький уряд. Водночас, прагнення Росії анексувати Дунайські князівства були використані Наполеоном I для провокування австро-російських протиріч у регіоні.

Ключові слова: Дунайські князівства, “дунайське питання”, Оттоманська Порта, Олександр I, Наполеон I.

Зміни на європейській політичній мапі кінця XVIII – початку XIX ст. зумовили зіткнення міждержавних інтересів Росії та Франції. Черговою ареною цього протистояння стали Дунайські князівства. Стратегічна роль Молдавії і Валахії для Російської імперії визначалася бажанням послабити Оттоманську Порту, закріпитися у гирлі Дунаю та можливість поширення російського впливу на Балканах.

Грунтовне дослідження особливостей російського зовнішньополітичного курсу стосовно Дунайських князівств було здійснено Л. Кассо [1]. Автор стверджує, що хоча амбітні плани Російської імперії в Молдавії та Валахії не були втілені протягом 1806-1812 рр., анексія Бессарабії стала підґрунтям для подальшого розширення кордонів за рахунок турецьких володінь [1, с. 142]. Російський радянський історик В. Віноградов обстоює думку про “цивілізаційний характер” окупації румунських князівств Росією [2, с. 201]. Радянській історіографії притаманне обґрунтування правомірності включення бессарабських територій до складу Російської імперії [3; 4; 5; 6]. Окремі аспекти франко-російського протистояння на теренах Дунайських князівств наприкінці XIX – початку XX ст. висвітлено англійським істориком С. Шоу [7]. Питання Молдавії і Валахії в зовнішній політиці Росії в контексті європейської дипломатії 1806-1812 рр. стали предметом дисертаційного дослідження А-К. Гошу-Армант [8]. О. Кушко та В. Такі здійснили спробу критичного переосмислення традиційних історичних наративів в контексті сучасних досліджень російських та зарубіжних істориків. Автори аналізують механізми інтеграції анексованої Бессарабії в ментальний, політичний і соціальний простір Російської імперії в першій половині XIX – початку XX ст. [9].